

Kvindepolitiske perspektiver i Lavindkomstkommissionens arbejde

Gitte Haslebo

1. Indledning

I denne artikel vil jeg gøre rede for valget af en række teoretiske indfaldsvinkler med henblik på at klargøre, hvilke konsekvenser disse valg har for en beskrivelse og analyse af kvinders stiling i samfundet i 1970'ernes Danmark.

I den 4-årige periode Lavindkomstkommissionen indtil nu har fungeret er der blevet tegnet et stadigt tydeligere billede af karakteren og omfanget af kvinders lavindkomstproblemer.

I foråret 1977 blev arbejdsprogrammet udformet ud fra en stærk formodning om, at den velstandstsigning, som havde fundet sted i 1960'erne og i begyndelsen af 1970'erne, ikke havde medført en væsentlig formindskelse af den økonomiske og sociale ulighed i samfundet. Da det ifølge kommissoriet er Lavindkomstkommissionens opgave ikke alene at beskrive de eksisterende uligheder, men også at analysere årsagerne hertil, har det været nødvendigt, at de gennemgående baggrundsvariable i beskrivelsen kunne muliggøre en årsagsanalyse. Valget faldt derfor på erhverv, arbejdsstilling og køn. Herved kunne befolkningen inddeles i en lang række grupper med fællestræk, som har at gøre med deres placering på arbejdsmarkedet. Argumentet herfor har først og fremmest været, at i de dele af kommissionens arbejde, hvor individets indtjeningsmuligheder er i centrum, må analysen også tage udgangspunkt i en historisk redegørelse for udviklingen af jobpositionerne inden for de forskellige erhverv og brancher.

Ud over erhverv og arbejdsstilling blev kønsvariablen inddraget ud fra en erkendelse af, at de to køn ikke alene er placeret i vidt forskellige positioner på arbejdsmarkedet, men også i familielivet og i det politiske liv.

I foråret 1977 fik Lavindkomstkommissionen foretaget de første prøvekørsler på fordelingen af de primære indkomster, som blev indtjent på arbejdsmarkedet i 1975. Formålet var at få en foreløbig pejling på, hvilke erhvervsaktive grupper som har de laveste indkomster. Resultatet viste, at kønsforskellene slog meget tydeligt igennem (se tabel 1). For det første viste det sig, at – selv når man så på den heltidsbeskæftigede del af arbejdsstyrken – så var der en overraskende overrepræsentation af personer med lave indkomster blandt den kvindelige del af arbejdsstyrken (33,6 pct. i de nederste tre deciler), mens der var

en underrepræsentation af personer med lave indkomster i den mandlige del af arbejdsstyrken (18.7 pct. i de nederste tre deciler).

For det andet viste der sig at være meget store forskelle mellem de to køn inden for samtlige erhvervs- og arbejdsstillingsgrupper med en betydeligt større andel af personer med lave indkomster blandt kvinderne.

For det tredje viste det sig meget vanskeligt – også ved en mere detaljeret inddeling på erhverv end der er vist i tabel 1 – at finde frem til grupper af erhvervsaktive mænd med en overrepræsentation af personer med lave indkomster. Som det fremgår af tabel 1, drejede det sig kun om husmænd, underordnede funktionærer i detailhandel og ikke-faglærte arbejdere i landbrug og fiskeri. Tilsammen udgjorde disse tre grupper ca. 6 pct. af den heltidsbeskæftigede del af den mandlige arbejdsstyrke, mens de kvindelige erhvervs- og arbejdsstillingsgrupper med en overrepræsentation af personer med lave indkomster udgjorde ca. 40 pct. af den heltidsbeskæftigede del af den kvindelige arbejdsstyrke.

Det skal understreges, at kønsforskellene ville have været endnu mere markante, såfremt hele arbejdsstyrken var medtaget – og ikke kun som her de heltidsbeskæftigede.

Med andre ord viste lavindkomstproblemerne sig som her defineret i overvejende grad at være kvinders problemer.

På grundlag af dette empiriske materiale blev 4 erhvervsaktive grupper udvalgt til særlig analyse i de såkaldte gruppeprojekter. Det drejer sig om selvstændige i landbrug, underordnede funktionærer i detailhandel, ikke-faglærte kvindelige arbejdere i fremstillingsvirksomhed og tjenesteydelser.¹⁾ Af disse grupper består den førstnævnte overvejende af mænd, den næste overvejende af kvinder og de to sidstnævnte kun af kvinder. Med denne udvælgelse er der således taget hensyn til, at lave indkomster i langt højere grad er et problem for kvinder end for mænd.

Denne artikel bygger imidlertid ikke alene på arbejdsnotaterne fra gruppeprojekterne, men også på de øvrige notater, som har tilvejebragt en dokumentation af uligheden mellem kønnene.

Herefter skal jeg kort skitsere det traditionelle kvindesyn, som gemmer sig i store dele af den offentlige debat. I Lavindkomstkommisionens arbejdsnotater har det imidlertid været nødvendigt at tage afstand fra dette kvindesyn for at løse de i kommissoriet beskrevne opgaver.

1) Peter Meerwald Jensen: Lavindkomstproblemer blandt kvindelige industriarbejdere. Arbejdsnotat 6. Lavindkomstkommisionens sekretariat 1979.

Jette Fog: Kvindelige industriarbejderes dagligliv – belyst ved interview. Arbejdsnotat 7. Lavindkomstkommisionens sekretariat 1979.

Randi Markussen: Lavindkomstproblemer blandt underordnede butiksfunktionærer. Arbejdsnotat 11. Lavindkomstkommisionens sekretariat 1980.

Birgitte Liebach: Lavindkomstproblemer blandt kvindelige servicearbejdere. Arbejdsnotat 13. Lavindkomstkommisionens sekretariat 1980.

Gitte Haslebo: Lavindkomstproblemer blandt selvstændige landmænd. Arbejdsnotat 16. Lavindkomstkommisionens sekretariat 1980.

Tabel 1. Procentandelen i de nederste tre deciler i den heltidsbeskæftigede del af arbejdsstyrken opdelt efter arbejdsstilling, erhverv og køn. Primærindkomst 1975

	Kvinder	Mænd
Selvstændige		
Landbrug og fiskeri ialt	–	28.5
Herunder:		
Gårdejere	–	20.8
Husmænd		49.0
Fremstillingsvirksomhed ialt		19.5
Bygge og anlæg		16.3
Handel og omsætning ialt	65.4	17.5
Tjenesteydelser ialt	70.0	19.7
Overordnede funktionærer		
Landbrug og fiskeri ialt	–	10.1
Fremstillingsvirksomhed ialt	–	2.2
Bygge og anlæg	–	1.7
Handel og omsætning ialt	14.2	3.9
Tjenesteydelser ialt	12.9	5.2
Underordnede funktionærer		
Landbrug og fiskeri	–	–
Fremstillingsvirksomhed	21.3	9.0
Bygge og anlæg	27.2	–
Handel og omsætning	26.7	25.4
Herunder:		
Detailhandel	52.0	35.6
Tjenesteydelser	21.0	11.1
Faglærte arbejdere		
Landbrug og fiskeri	–	–
Fremstillingsvirksomhed	–	22.5
Bygge og anlæg	–	27.9
Handel og omsætning	–	7.8
Tjenesteydelser	–	24.3
Ikke-faglærte arbejdere		
Landbrug og fiskeri	–	45.7
Fremstillingsvirksomhed	38.7	21.4
Bygge og anlæg	–	18.3
Handel og omsætning	61.5	14.9
Tjenesteydelser	53.6	14.1
Ialt	33.6	18.7

Kilde: Upubliceret materiale fra Danmarks Statistik til Lavindkomstkommissionen.

2. Det traditionelle kvindesyn

2.1. Kvinder opfattes som ufuldstændige mænd

De offentliggjorte resultater fra Lavindkomstkommissionens sekretariat har til fulde dokumenteret, at kvinder i langt højere grad end mænd ikke alene har lave indkomster, men også dårlige levevilkår. Men herfra og til at slutte, at

kvinder har lavindkomstproblemer, er der et stort skridt – et skridt som tilhænger af det traditionelle kvindesyn ikke vil tage på grund af en overbevisning om, at lavindkomstproblemer kun er »rigtige« problemer, som skal tages alvorligt, såfremt der er tale om lave indkomster for den sunde, fuldtidsarbejdende, organiserede mand i den produktive alder (dvs. hverken for ung eller for gammel). Normen er manden med den faste tilknytning til arbejdsmarkedet og den stabile heltids/helårsarbejdsindsats. Heri ligger implicit en meget snæver opfattelse af, hvem de erhvervsaktive er, hvorved en lang række grupper betragtes som marginale: de unge, de gamle, de syge, de arbejdsløse, de handicappede – og ikke mindst kvinderne. I dette syn fastholdes en opfattelse af, at kvinder har et andet forhold til arbejdsmarkedet og yder en arbejdsindsats af en anden karakter end mændene (hvilket jo delvist er rigtigt), men konklusionen herpå bliver, at kvinders lavindkomstproblemer ikke er helt så alvorlige som mænds – og at de derfor ikke i samme grad gør krav på bekymring og på en politisk indsats for at finde løsninger. Denne konklusion hænger sammen med næste punkt.

2.2. Kvinder opfattes ikke som forsørgere, men som forbrugere

Når erhvervsaktive mænds lave årsindkomst opfattes som et alvorligt problem, hænger det sammen med, at mænd opfattes som eneforsørgere eller hovedforsørgere med det økonomiske ansvar både for sin egen og familiens eksistens. Kvindens indtjening betragtes som et supplement til mandens. Kvindens lave årsindkomst ses kun som et problem, hvis hun er enlig mor, eller hvis hun er gift med en mand, som også har en lav årsindkomst. Den gifte kvindes lave årsindkomst bliver hermed ikke et problem i sig selv, men kun et problem i kraft af mandens lave årsindkomst.

Ifølge denne tankegang har en kvinde med en lav årsindkomst – gift med en mand med en høj årsindkomst – ikke et lavindkomstproblem, fordi hun som varetager af familiens behovstilfredsstillelse alligevel kan have tilstrækkelige økonomiske ressourcer som forbruger.

Med andre ord har mænd »lavindkomstproblemer«, når de har en (for) lille årsindkomst, mens kvinder har »lavindkomstproblemer«, når de har (for) få forbrugsmuligheder.

2.3. Årsagerne til lavindkomstproblemerne søges hos den enkelte person og betragtes dermed som kvindens »egen skyld«

Tendensen til at individualisere årsagerne til lavindkomstproblemer består i at forklaringer søges i fejl og mangler ved den person, som har den lave indkomst. I og med at lavindkomstproblemer i overvejende grad er kvinders problem, får individualiseringstendensen i særlig høj grad indflydelse på fortolkningen af resultaterne om kvinders indkomst og levevilkår. Når kvinder har en lav indkomst, så skyldes det »bare«, at de har en lavere uddannelse, at de

»bare« arbejder mindre, at de »bare« er mere syge, at de »bare« er mere arbejdsløse, at de »bare« får de mindre kvalificerede job, at de »bare« er mindre fagligt og politisk aktive osv. Skylden for den lave indkomst har personen selv – her kvinden. Denne individualisering hænger sammen med myten om det liberale samfund og det enkelte individs frie valg. Ræsonnementet går på, at hvis kvinden vil have en høj indkomst, så kan hun bare tage et krævende job på fuld tid. Hvis hun ikke gør det, har hun dermed bevist, at hun ikke ønsker en høj indkomst – og så er det hendes eget problem og ikke et samfundsproblem. Individualiseringen medfører også, at træk ved kvindelønarbejdet overføres til kvinderne: Nå kvinder i højere grad end mænd har de dårlige, uinspirerende job uden indflydelse, så er det fordi kvinder *er* en dårligere arbejdskraft og fordi de er mindre engageret i deres arbejde. Det er kvinderne der er noget i vejen med, ikke jobbene.

De teoretiske indfaldsvinkler, som kommissoriet har lagt op til, har medført, at det *ikke* er dette traditionelle kvindesyn, som har præget arbejdet. Jeg skal herefter påvise, hvilken kvindepolitisk betydning de teoretiske indfaldsvinkler har for en forståelse af kvindens stilling i samfundet.

3. Kvindepolitisk relevante teoretiske indfaldsvinkler i arbejdet

3.1. Kvinders lønarbejde må ses i lyset af omfanget af det ulønnede arbejde

Ifølge kommissoriet skal Lavindkomstkommissionen beskæftige sig med resultaterne af det indkomstgivende arbejde udført på arbejdsmarkedet enten af selvstændige erhvervsdrivende eller lønmodtagere. Kommissionen skal begrænse sig til at se på fordelingen af indkomst- og levevilkår mellem erhvervsaktive, mens de personer, som varigt har forladt arbejdsmarkedet, holdes udenfor.

En afgrænsning af emnet til de erhvervsaktives indkomstgivende arbejde indebærer en risiko for, at perspektivet i analysen indsnævres til kun at omfatte økonomiske aktiviteter, som registreres og indgår i beregninger af bruttonationalproduktet. Denne risiko er særlig stor, såfremt der kun tegnes et statisk billede af samfundsstrukturen og fordelingen. Det har derfor været vigtigt i analysen at anlægge et historisk perspektiv, som kunne anskueliggøre, at grænserne mellem det indkomstgivende og ikke-indkomstgivende arbejde er samfundsmæssigt og historisk bestemt. Der ligger således ingen naturnødvendighed i de grænser, der i dag kan konstateres mellem opgaver, der varetages som lønarbejde, og opgaver som varetages af kvinder i privatlivet.

En påvisning af disse grænsers historiske baggrund er ikke mindst vigtig for en forståelse af kvindens stilling i samfundet.

Den traditionelle snævre økonomiske opfattelse af, hvad der skal forstås ved produktion, arbejde og økonomisk aktivitet, er med til at usynliggøre en stor del af den virkelighed, som er kvinders. Som eksempel fra et andet himmelstrøg end vores kan nævnes, at økonomiske eksperter hidtil har beregnet sig

frem til, at kun 5 pct. af kvinderne i Afrika »arbejder«. Den seneste forskning har heroverfor påvist, at 70 pct. af al madproduktion i Afrika faktisk udføres af kvinder.²⁾ Men da denne enorme arbejdsindsats i vareproduktionen ikke finder sted under samme vilkår som mændenes, er den usynliggjort. Snævre økonomiske beskrivelser – som eksempelvis beregninger af bruttonationalproduktet – er utilstrækkelige som grundlag for en beskrivelse af de samlede økonomisk relevante aktiviteter i et samfund. Sådanne beskrivelser bliver særlig mangelfulde, hvad angår en indsigt i kvinders vilkår, og er med til at bekræfte opfattelsen af kvinden som den ufuldstændige mand.

I de industrialiserede lande har usynliggørelsen af kvinders arbejdsindsats en anden karakter. Det går igen fra land til land, at kvinder udfører et omfattende ulønnet arbejde i form af husarbejde, pasning af og omsorg for mænd, børn, syge og gamle. Dette arbejde, som ikke er indkomstgivende, opfattes heller ikke som økonomisk relevant og registreres ikke i officielle statistikker. På grundlag af tidsforbrugsundersøgelser er der imidlertid foretaget beregninger af, hvor stor en andel af bruttonationalproduktet kvindernes hus- og omsorgsarbejde ville udgøre, hvis kvindernes arbejdsindsats blev tillagt en værdi svarende til den gennemsnitlige løn for en arbejder. Resultatet er ca. 30 pct. afhængig af land og tidspunkt.³⁾ Når dette resultat trækkes frem, er det kun for at understrege, hvor omfattende kvindernes usynlige arbejdsindsats er. Det er ikke min hensigt at antyde, at kvinder skulle have en form for husmorløn for dette arbejde. Den ulige fordeling af lønarbejdet mellem mænd og kvinder kan kun ændres i sammenhæng med en anden fordeling af det ikke-indkomstgivende hus- og omsorgsarbejde. Det er givet, at kvindernes stigende erhvervsfrekvens i høj grad har været med til at synliggøre omfanget af det ulønnede hus- og omsorgsarbejde.

I arbejdsnotaterne om særligt udvalgte lavindkomstgrupper har det været et centralt formål at belyse sammenhængen mellem de to køns arbejdsindsats i arbejdslivet og i familielivet.

Som nævnt viste de fleste lavindkomstgrupper sig simpelt hen at være kvindegrupper. Det er imidlertid vigtigt at understrege, at det er lige så nødvendigt at inddrage sammenhængene mellem arbejdsliv og familieliv i en belysning af mænds erhvervsaktivitet. Her kan det undre, at der ikke findes forskningsprojekter, som konkret har undersøgt betydningen af kvindernes gratis hus- og omsorgsarbejde for mændenes indkomstindtjening og karrieremuligheder.

3.2. *En kobling mellem brancheanalyser og levevilkår*

I Lavindkomstkommissionens arbejde er der taget udgangspunkt i de struktu-

2) Berit As. Kvinnekårenes forvaring er velferdens undergang. Sociologisk Forskning, 1. 1980, s. 21-26.

3) Lars Ingelstam: Arbetets värde och tidens bruk – En framtidsstudie. Stockholm. Liber Förlag, 1980.

relle træk og ændringer på arbejdsmarkedet inden for de forskellige erhverv. Den økonomiske og teknologiske udvikling igennem de seneste årtier har skabt de jobpositioner, som findes på arbejdsmarkedet i dag. I arbejdsnotaterne fra gruppeprojekterne er der således foretaget en historisk redegørelse for udviklingen i de pågældende erhvervsområder, det vil sige landbrug, fremstillingsvirksomhed, detailhandel og tjenesteydelser. De kvalitative træk ved jobpositionerne i form af arbejdets art og indhold, kvalifikationskrav, belastningsformer, ansættelses- og aflønningsformer og indflydelsesmuligheder må først beskrives – og kan beskrives – uafhængigt af, hvilke personer der er placeret i jobpositionerne.

Når kvindelige arbejdere i industrien næsten udelukkende har job, som indebærer monotont, nedslidende tempoarbejde, så skyldes det først og fremmest, at der overhovedet findes job af denne karakter. Eksistensen af disse job må derfor først forklares ud fra den økonomiske og teknologiske udvikling i den pågældende branche.⁴⁾ Dernæst må de mekanismer i samfundet beskrives, som skaber en ulige fordeling af kønnene på job af forskellig karakter. Analysen bevæger sig således fra branchen over jobpositionerne til de levevilkår, som bliver resultatet for de kvindegrupper, som har jobbene. I lavindkomstkommissionens arbejdsnotater er der lagt særlig vægt på at beskrive fordelingen af de levevilkår, som er af betydning for indkomstindtjeningen, det vil sige arbejdsvilkår, helbred, uddannelse, familiesituationen og politiske ressourcer.

Med denne strukturelle indfaldsvinkel i analysen bliver det muligt at belyse, hvorledes de branchespecifikke forhold og jobpositionens karakter afstikker rammerne om kvindens tilværelse i arbejdslivet og griber ind i resten af dagliglivet.

Denne strukturelle indfaldsvinkel til en levevilkårsbeskrivelse er naturligvis relevant for både mænd og kvinder, men er af særlig betydning for forståelsen af kvinders tilværelse netop på grund af den mere udbredte tilbøjelighed til at individualisere kvinders lavindkomstproblemer og øvrige dårlige levevilkår, jævnfør det ovenfor skitserede kvindesyn.

3.3. Fra ligestilling til lighed

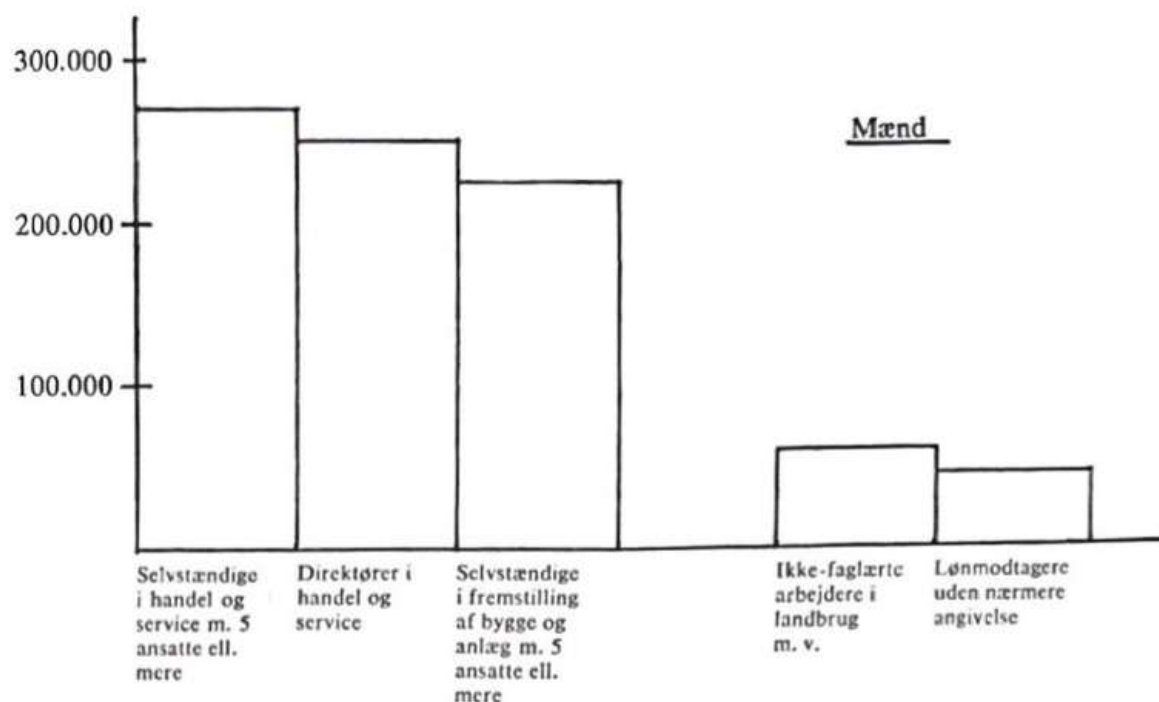
Er målsætningen fra en kvindepolitisk synsvinkel ligestilling eller lighed? Denne problemstilling skal diskuteres med udgangspunkt i de seneste indkomstresultater. De første prøvekørsler på primærindkomsten fra 1975 er blevet fulgt op af en grundig belysning af primærindkomstfordelingen for erhvervsaktive i 1977.⁵⁾

I figur 1 vises primærindkomsten for de erhvervs- og arbejdsstillingsgrupper,

4) Jens Frøslev Christensen: Erhvervsstruktur, teknologi og levevilkår. Del 1. Arbejdsnotat 12. Lavindkomstkommissionens sekretariat 1980.

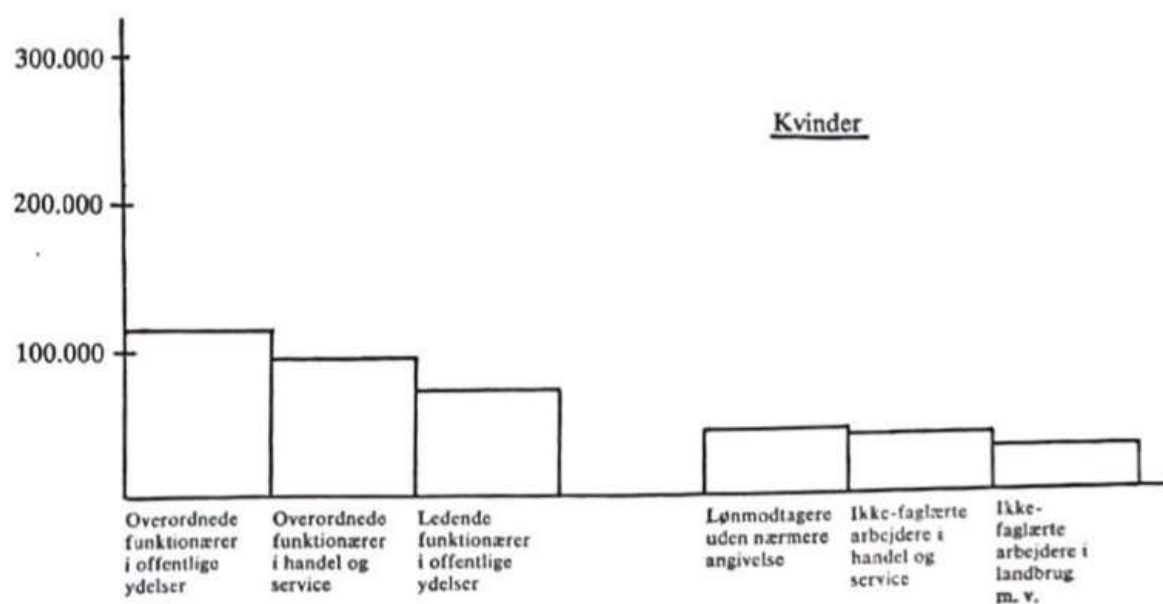
5) Finn Kenneth Hansen: Primærindkomstfordelingen for erhvervsaktive 1977. Arbejdsnotat 15. Lavindkomstkommissionens sekretariat. 1980.

Figur 1. Gennemsnitlig primærindkomst for udvalgte mandlige erhvervs- og arbejdsstillingsgrupper med de højeste og laveste primærindkomster i 1977

Kilde: Arbejdsnota 15, tabel II.3.

Figur 2. Gennemsnitlig primærindkomst for udvalgte kvindelige erhvervs- og arbejdsstillingsgrupper med de højeste og de laveste primærindkomster i 1977

Kilde: Arbejdsnotat 15, tabel II.3.

som blandt mændene har henholdsvis de højeste og laveste primærindkomster i 1977. I figur 2 bringes de tilsvarende oplysninger for de kvindelige erhvervs- og arbejdsstillingsgrupper.

I 1977 havde de mandlige »topgrupper«, som vist i figuren, 270.700 kr., 246.700 kr. og 225.900 kr., mens de mandlige »bundgrupper« havde 62.700 kr. og 44.600 kr.

Heroverfor havde den kvindelige »topgruppe« 115.100 kr., mens »bundgruppen« havde 31.800 kr.

Disse resultater peger for det første klart på, at uligheden mellem erhvervsaktive mænd er betydeligt større end uligheden mellem erhvervsaktive kvinder. En ligestilling mellem mænd og kvinder med hensyn til indkomstfordeling ville således betyde, at uligheden mellem kvinder ville blive større, hvilket ikke kan være i overensstemmelse med lavindkomstkommissionens kommissorium, hvori målet er defineret som en fremmelse af en mere ligelig fordeling af produktionsresultatet.

En ligestilling mellem mænd og kvinder i indkomstmæssig henseende kunne også konkretiseres på grundlag af en sammenligning af de to køns primærindkomster inden for *samme* erhvervs- og arbejdsstillingsgruppe. En ligestilling af denne art ville imidlertid blot betyde, at den fundamentale indkomstulighed, som findes mellem de forskellige arbejdsstillingsgrupper ville blive reproduceret i lige så høj grad blandt kvinderne som blandt mændene. Disse overvejelser peger på det forhold, at indkomstuligheden mellem de to køn må forstås som et underordnet problem i forhold til indkomstuligheden mellem arbejdsstillingsgrupperne og må betragtes som en konsekvens af de to køns forskellige placering i den samfundsmæssige arbejdsdeling.

Som dokumentation for dette synspunkt⁶⁾ kan nævnes, at flertallet af de kvindelige lønmodtagere er placeret i underordnede jobpositioner. I de seneste årtier er der sket en polarisering af jobstrukturen – en udvikling, som imidlertid har haft forskellige konsekvenser for de to køn. På trods af den store stigning i kvindernes erhvervsfrekvens fra 1960 til i dag er der næsten ingen ændringer sket med hensyn til kvindernes placering i jobhierarkiet: I 1960 var 6 pct. at finde i overordnede jobpositioner. I 1978 var det tilsvarende tal kun 9 pct. For mændene er der derimod sket store ændringer med en klar forskydning over på de overordnede positioner.

En ligestilling af de to køn med hensyn til placering i jobhierarkiet ville medføre en mindre ulighed med hensyn til indkomst, men ville ikke afskaffe den fundamentale ulighed, som ligger i selve eksistensen af et jobhierarki med få personer i meningsfulde, personligt udviklende, indflydelsesrige og vellønnede job og de mange i de monotone, nedslidende og dårligt aflønnede job.

Med andre ord er et ligestillingsperspektiv på lavindkomstproblemer alt for snævert – uanset på hvilket niveau sammenligningen foretages. En ligestilling

6) Jf. Jens Førslev Christensen, op. cit.

af de ikke-faglærte kvindelige industriarbejdere med de mandlige ville være en sølle gevinst, da også mandlige industriarbejdere har et helbredsødelæggende arbejde med usikre ansættelsesvilkår og lave indkomster. Dette betyder naturligvis ikke, at det er uden betydning at dokumentere, at kvindelige lønmodtagergrupper rent faktisk er dårligere stillet end mandlige lønmodtagere inden for samme erhverv og arbejdsstilling, men en ligestilling mellem dårligt stillede skaber ikke større lighed i samfundet som helhed. Med andre ord er ligestilling et alt for beskedent mål.

Kvindens levevilkår skal derfor ikke sammenlignes med lige dårligt stillede mænds levevilkår, men holdes op mod visionerne om et menneskeværdigt liv og et samfund uden fundamentale uligheder.

3.4. *Kvinden som forsørger*

Ifølge kommissoriet skal hovedvægten i beskrivelsen og analysen lægges på indtjeningen af de primære indkomster på arbejdsmarkedet. Indtjeningssynsvinklen har en meget store kvindepolitisk betydning, fordi kvinden herved bliver betragtet som et selvstændigt individ, hvis indtjeningsmuligheder og muligheder for at forsørge sig selv må beskrives for sig selv og med udgangspunkt i placeringen på arbejdsmarkedet, men uafhængigt af placeringen i familiestrukturen.

Ud fra denne synsvinkel er det – i en lavindkomstsammenhæng – meget vigtigt at få belyst, hvilke konsekvenser kvindernes øgede erhvervsfrekvens har haft for deres økonomiske uafhængighed.

I 1978 var 75 pct. af de 25–59-årige kvinder erhvervsaktive mod 95 pct. af de 25–59-årige mænd. For kvindernes vedkommende er der alene fra 1972 til 1978 tale om en stigning på 11 pct. point for den nævnte aldersgruppe, mens billedet er uændret for mændenes vedkommende.⁷⁾

Erhvervsfrekvensen er størst for kvinder i alderen 25–34 år (83 pct.) det vil sige i den alder, hvor de fleste får børn. Børn afholder således ikke længere automatisk kvinder fra at være erhvervsaktive.

Sammenligninger af de forskellige aldersgrupper af kvinder viser, at erhvervsfrekvensen for hver ny generation er lidt højere end for den forrige. Der er således sket nogle radikale ændringer i kvindernes samfundsmæssige placering – nogle ændringer som ser ud til at være stabile. På trods af krisen og kvindernes langt større arbejdsløshed har der stadig været en stigning i antallet af beskæftigede kvinder, hvilket også er et resultat af, at kvinder i mindre grad forlader arbejdsmarkedet.

Kvinder må betragtes som forsørgere på lige fod med mænd – og kvinders lavindkomstproblemer må vurderes på samme grundlag som mænds.

Kvindernes indtræden – og forbliven – på arbejdsmarkedet betyder imidlertid ikke, at et af de allervigtigste mål i et kvindepolitisk perspektiv, nemlig den

7) Levevilkår i Danmark. Statistisk oversigt. Danmarks Statistik. 1980.

økonomiske uafhængighed er opnået. I nedenstående tabel sammenlignes primærindkomsten i 1977 for erhvervsaktive kvinder og mænd opdelt på arbejdsstilling.

Tabel 2. Primærindkomst i 1977 for erhvervsaktive kvinder og mænd opdelt på arbejdsstilling

	Primærindkomst		Kvinders indkomst i pct. af mænds	Antal personer	
	Mænd	Kvinder		Mænd	Kvinder
	– Kroner –		Pct.	– Antal –	
Selvstændige	88.800	36.700	41	257.771	43.709
Medhjælpende hustru	–	24.900		–	85.309
Direktører	230.100	–		7.888	(335)
Overordnede funktionærer	140.000	106.400	76	111.994	16.800
Ledende funktionærer	103.700	71.500	69	168.945	128.064
Funktionærer i øvrigt	82.800	55.100	67	163.788	286.272
Faglærte arbejdere	74.400	42.900	58	280.929	19.507
Ikke-faglærte arbejdere	68.100	42.900	63	311.366	173.345
Lønmodtagere u.n.a.	44.600	40.300	90	104.897	259.525
Alle erhvervsaktive	84.000	48.600	58	1.407.523	1.012.866

Anm. Gennemsnitlig primærindkomst for mænd og kvinder: 69.194 kr.

Kilde: Finn Kenneth Hansen. Primærindkomstfordelingen for erhvervsaktive 1977. Arbejdsnotat 15. Lavindkomstkommissionens sekretariat. 1980.

Som det fremgår, var kvindernes primærindkomst på årsbasis kun på 58 pct. af mændenes i 1977. For samtlige arbejdsstillingsgrupper ligger kvindernes primærindkomst betydeligt under mændenes. Det er også værd at bemærke, at kun de overordnede kvindelige funktionærer har en primærindkomst, som overstiger gennemsnittet for samtlige erhvervsaktive mænd. For alle andre arbejdsstillingsgrupper gælder det, at kvindernes primærindkomst ligger langt lavere end gennemsnittet for samtlige erhvervsaktive mænd.

Der er således langt fra tale om ligestilling mellem de to køn – selv inden for samme arbejdsstillingsgruppe. Men i endnu mindre grad er der tale om lighed imellem arbejdsstillingsgrupperne med hensyn til indkomst.

En væsentlig del af forklaringen på den manglende ligestilling mellem de to køn med hensyn til indkomst skal søges i de to køns forskellige placering på arbejdsmarkedet. Som det også fremgår af tabellen, udgør den eneste kvindegruppe med en primærindkomst på over gennemsnittet for mænd: de overordnede kvindelige funktionærer – kun en lille del af den kvindelige arbejdsstyrke – nemlig 16.800 ud af 1.012.866. Størstedelen af de erhvervsaktive kvinder er placeret i bunden af jobhierarkiet i dårlige job med lav løn.

Hertil kommer, at mange kvinder har et mindre beskæftigelsesomfang end mænd. I næste tabel er alle deltidsbeskæftigede imidlertid skilt fra for at undersøge indkomstforskellene mellem de to køn for de personer, som er helårs- og heltidsbeskæftigede.

Primærindkomsten for alle kvinder med dette beskæftigelsesomfang udgør nu 72 pct. af primærindkomsten for alle mænds, det vil sige en del mere, selv om der stadig er tale om betydelige kønsforskelle. Mindst forskel er der for de overordnede funktionærer, hvor kvindernes primærindkomst udgjorde 86 pct. af mændenes, men denne gruppe er som nævnt lille. Den største gruppe af helårs- og heltidsbeskæftigede kvinder er de underordnede funktionærer, hvis primærindkomst udgjorde 80 pct. af primærindkomsten for den tilsvarende gruppe mænd og som havde en primærindkomst betydeligt under gennemsnittet for alle erhvervsaktive mænd.

Tabel 3. Primærindkomst for helårs-heltidsbeskæftigede kvindelige og mandlige lønmodtagere opdelt på arbejdsstilling. 1977

	Primærindkomst		Kvinders indkomst i pct. af mænds	Antal personer	
	Mænd	Kvinder		Mænd	Kvinder
	- Kroner -		Pct.	- Antal -	
Direktører	246.400	-		6.910	-
Overordnede funktionærer	149.800	128.500	86	98.250	10.930
Ledende funktionærer	112.300	88.300	79	141.000	72.210
Funktionærer i øvrigt	89.200	71.800	80	135.940	129.490
Faglærte arbejdere	88.600	57.700	65	105.430	4.810
Ikke-faglærte arbejdere	82.900	60.500	73	107.730	23.700
Lønmodtagere u.n.a.	76.000	63.800	84	19.540	42.760
Alle helårs/heltidsbeskæftigede lønmodtagere	105.300	75.900	72	617.750	284.300
Mænd og kvinder	95.992			902.050	

Anm.: Helårs/heltidsbeskæftigede omfatter personer med en årsbeskæftigelse på 48 uger med mindst 30 timer om ugen.

I arbejdsnotaterne fra Lavindkomstkommissionens sekretariat er det blevet påvist, at når der ses på store grupper af underordnede funktionærer og arbejdere er der ikke tale om samme løn. Lønforskellen er således en af forklaringerne på indkomstforskellene mellem mænd og kvinder. For de helårs/heltidsbeskæftigede er kvindernes lavere årsindkomst endvidere betinget af større arbejdsløshed, større sygefravær, mindre overarbejde etc.

En redegørelse for forklaringerne på indkomstforskellene kan findes i de offentliggjorte arbejdsnotater.

I denne sammenhæng er det centralt at slå fast, at når kvinder betragtes som forsørgere på lige fod med mænd, således som det er tilfældet, når der anlægges en indtjeningssynsvinkel, så er der – på trods af kvindernes stigende erhvervsfrekvens – langt fra tale om, at kvinder har opnået samme grad af økonomisk uafhængighed som mænd.

Flertallet af de gifte kvinder er således stadig økonomisk afhængige af deres mænd, for hvem de udfører et omfattende stykke gratis arbejde. Og netop omfanget af dette gratis arbejde – sammenholdt med kvindernes lave løn – tvinger kvinderne til at acceptere de deltidsjob, som i stigende grad oprettes. Disse mekanismer som er med til at fastlåse kvinder i denne økonomiske afhængighed belyses konkret for de nævnte kvindelige lavindkomstgrupper i de offentliggjorte arbejdsnotater fra gruppeprojekterne.

3.5. Kvalitative beskrivelser af den manglende ligestilling

Den manglende ligestilling mellem mænd og kvinder kan beskrives kvantitativt eller kvalitativt. I de offentliggjorte arbejdsnotater er der lagt vægt på ikke alene den kvantitative, men også den kvalitative side. Talsmæssige oplysninger om mænds og kvinders erhvervsfrekvenser, løn og indkomst, arbejdstid og antal timers husarbejde, organisationsprocenter osv. dokumenterer på enkel vis, i hvilken udstrækning de to køns vilkår er forskellige. Den ulighed, som fanges op på denne måde, bliver de sider ved tilværelsen som kan registreres, og som bliver registreret og som kan omsættes i tal.

Der er imidlertid sider ved tilværelsen, som det ikke er så nemt at fange ind på denne måde. Dokumentation af kvindernes lavere løn er vigtig i en lavindkomstsammenhæng, men lige så væsentlig er det at kende til de kvaliteter, som karakteriserer det arbejde, som kvinder udfører i samfundet.

I arbejdsnotaterne beskrives de forskellige dimensioner i det kønsopdelte arbejdsmarked. Det centrale er her kønsopdelingen med hensyn til arbejdets art.

I familien har det traditionelt været kvindernes opgave at stå for indkøb, madlavning, servering, opvask, rengøring, vask, oprydning, pasning og seksuel tilfredsstillelse af mænd, samt pasning og omsorg for syge og gamle. I det omfang disse reproduktionsfunktioner er blevet samfundsmæssige opgaver, er de blevet overdraget til kvinder som lønarbejde. De store kvindegrupper på arbejdsmarkedet findes da også her, hvor der er størst lighed med det typiske usynlige og ulønnede kvindearbejde i familien.

Som et andet eksempel på forskellen mellem kvantitative og kvalitative beskrivelser kan nævnes de to køns beskæftigelsesomfang. En rent kvantitativ beskrivelse af for eksempel deltidsarbejdets udbredelse i forskellige kvindegrupper er vigtig, men klart utilstrækkelig. Oplysninger om hvor mange kvinder, som har hvor mange timers lønarbejde om ugen giver nogle overfladeoplysninger, som må suppleres med en viden om deltidsarbejdets karakter og indgriben i kvindernes dagligdag. Deltidsarbejde vil for mange betyde en hår-

dere udbytning af arbejdskraften, en mere usikker beskæftigelsessituation, mindre indflydelse på arbejdssituationen, større ansvar for hus- og omsorgsarbejdet, økonomisk afhængighed af manden osv. Dette er nogle kvalitative træk ved deltidsarbejdet, som tilsammen danner det livsmønster, som bliver den deltidsarbejdende kvindes, og som det er vigtigt at få med.

Især i arbejdsnotaterne om kvindelige lønmodtagergrupper med lave indkomster er der gjort særlig meget ud af at beskrive de kvalitative træk ved kvindearbejdet med henblik på at tegne et samlet billede af disse kvindegrupper dagligdag.

3.6. Inddragelse af det subjektive perspektiv

Hovedvægten i de offentliggjorte arbejdsnotater er lagt på at fremskaffe »hårde« data om samfundsudviklingen for at nå frem til en konkret historisk analyse af de mekanismer, som har skabt de materielle og sociale rammer, som i dag eksisterer for bestemte befolkningsgrupper.

Forklaringerne på hvorfor der eksisterer et hierarki af jobpositioner med få overordnede job og mange underordnede må søges i udviklingen på arbejdsmarkedet og den samlede magtfordeling i samfundet. For kvinderne, som fortrinsvis henvises til de underordnede job, kommer jobbenes karakter til at lægge nogle snærende bånd omkring kvinders udfoldelsesmuligheder. De materielle og sociale rammer, som er beskrevet ud fra en strukturel indfaldsvinkel, kan således beskrives som nogle barrierer, som under visse omstændigheder kan overskrides, men under andre omstændigheder ikke. For de kvindelige lavindkomstgrupper bliver disse rammer om tilværelsen i særlig høj grad netop til barrierer, som udelukker dem fra at få del i de goder, som er til rådighed for de mere privilegerede. Men kvinder kan forholde sig forskelligt til de betingelser, de er underlagt: de udvikler forskellige tilværelsesstrategier. Ved tilværelsesstrategi forstås individets måde at overskue og forholde sig samlet til verden på. En forståelse for tilværelsesstrategier og deres sammenhæng med bestemte livsvilkår kan kun opnås, hvis også det subjektive perspektiv inddrages.

I redegørelsen for de kvindelige industriarbejderes lavindkomstproblemer er formålet med arbejdsnotat 6 at beskrive de materielle og sociale rammer omkring kvindernes tilværelse, mens arbejdsnotat 7 beskriver, dels hvilken forståelse kvinderne selv har af de betingelser, som de er underlagt, dels hvilke tilværelsesstrategier de har udviklet for eksempel varierende fra apati og resignation til faglig og politisk aktivitet.

Barrierer kan lamme – og barrierer kan provokere til overskridelse. Under hvilke omstændigheder det ene eller det andet sker, ved vi alt for lidt om. En forskning, der standser ved beskrivelsen af barriererne, bliver let til ren og skær eledinghedsforskning, mens inddragelsen af det subjektive perspektiv kan føre frem til en skitsering af nogle handlemuligheder, som kan føre ud af den konstaterede elendighed.

3.7. Videnskabelig tolkning af subjektive udsagn

Empiriske resultater er kun gyldige eller sande i den udstrækning, de forstås inden for en relevant referenceramme. Subjektive udsagn bruges i samfundsvidenskabelig forskning, både til at sige noget om de objektive vilkår personen er underlagt og om den personlige forståelse heraf. I begge tilfælde gælder det, at tolkningen af et udsagn bliver uvidenskabelig, hvis det betragtes isoleret. Således kan en kvindes handling eller holdning hverken beskrives, forstås eller forklares i sig selv, men må tolkes som led i en samlet tilværelsesstrategi, som igen må ses som udviklet på baggrund af nogle bestemte livsbetingelser. Hvad der menes hermed kan illustreres med et eksempel taget fra en nylig udkommen publikation fra Socialforskningsinstituttet.⁸⁾

I denne handler et af kapitlerne om gifte kvinders indstilling til småbørnsfamiliers livsform med hensyn til forældrenes erhvervsdeltagelse og børnenes pasning. Nedenstående tabel bringes med gifte kvinders svar i henholdsvis 1970 og 1975 fra nævnte publikation:

Tabel 4. Gifte kvinders indstilling til hvilken familie, der har indrettet sig bedst, mens børnene er små. Særskilt opgjort for 1970 og 1975. Procent

	Familietype Beskrivelse af familien			1970*	1975**
	Manden	Kvinden	Børnene		
Jensen	heldagsjob	hjemmegående	hjemme hos moderen	31	25
Larsen	heldagsjob	hjemmegående	halvdagsbørnehave	22	7
Olsen	halvdagsjob	halvdagsjob	halvdagsbørnehave	15	27
Sørensen	heldagsjob	halvdagsjob	halvdagsbørnehave	31	38
Petersen	heldagsjob	heldagsjob	heldagsbørnehave	1	2
Hansen	hjemmegående	heldagsjob	hjemme hos faderen	0	1
I alt				100	100
Antal interviewede kvinder				1.759	1.840

* Gifte kvinder i alderen 15-34 år.

** Gifte kvinder i alderen 18-34 år.

Kilde: Ole Bertelsen, op. cit., s. 129.

Denne tabel har fået meget stor presseomtale efter offentliggørelsen af publikationen – både i den venstreorienterede del af pressen og i den borgerlige. Når netop denne tabel slår så kraftigt igennem, skyldes det, dels dens relevans i forhold til diskussionen om kvindernes deltidsarbejde, dels de vide tolkningsmuligheder, som resultaterne og den tilhørende tekst lægger op til. For eksempel har partiet Venstre taget resultaterne til sig som nu indgår som en vigtig del af begrundelserne for partiets forslag om fri adgang til deltidsarbejde på

8) Ole Bertelsen. Den unge familie i 1970'erne. Publikation 99. Socialforskningsinstituttet. 1980, s. 129.

hele arbejdsmarkedet: »se selv, kun 3 pct. af kvinderne ønsker heltidsjob.«

Når subjektive udsagn fortolkes på denne helt isolerede måde, og uden at de sættes i relation til de livsbetingelser, kvinderne er underlagt, bliver der tale om en uvidenskabelig tolkning, som er usolidarisk med de kvinder, det drejer sig om. For det første er det værd at bide mærke i, at tallene stammer fra 1975, hvor de alvorlige konsekvenser af krisen for kvindernes beskæftigelse endnu ikke er slået klart igennem. I betragtning af de store holdningsændringer, der er sket fra 1970 til 1975, er det sandsynligt, at billedet ville have set anderledes ud i 1980. Når disse udsagn betragtes som lige så gyldige i dag, foretages der en generalisering ud over tid og sted, som kan være rigtig, men som lige så godt kan være forkert.

For det andet tolkes de nævnte udsagn ikke på baggrund af de livsbetingelser, disse kvinder har været underlagt og ud fra en indsigt i, hvilke erfaringer de har opnået hermed.

Den viste tabel bringer os ikke nærmere en viden om, hvad kvinderne finder ideelt for småbørnsfamilier, fordi valgmulighederne ikke er sat i relation til de materielle og sociale rammer, som gælder for kvinder eller som *kunne* gælde for kvinder.

Hvad ville kvinderne svare om det ideelle mønster, *hvis* kvinders arbejde var mere meningsfyldt og mindre nedslidende? *Hvis* kvinders årsindkomst var højere? *Hvis* der var daginstitutionspladser til alle børn? *Hvis* daginstitutionerne var gratis og fungerede bedre? *Hvis* arbejds- og ansvarsfordelingen med ægtefællen var lige? *Hvis* fædre havde samme ansvar for og samme tætte følelsesmæssige kontakt til deres børn som mødre? osv.

Det ved vi ikke noget om. Men det er denne type viden, vi har brug for, *hvis* kvinders *ønsker* skal inddrages i en diskussion om deltidsarbejde og om arbejdets fordeling på længere sigt. Forskning og udredningsarbejde om dårligt stillede kvindegruppers levevilkår tegner kun et korrekt billede af virkeligheden i den udstrækning kvindernes udsagn om holdninger og handlinger forstås på baggrund af en viden om de objektive livsbetingelser, de er underlagt.

Det er ud fra disse overvejelser, at der i Lavindkomstkommissionens arbejdsnotater, tages udgangspunkt i en redegørelse for de materielle og sociale rammer om forskellige kvindegruppers tilværelse.

4. Afslutning

I denne artikel er der først foretaget en kort beskrivelse af det traditionelle kvindesyn, som er fremherskende i den offentlige debat om samfundsproblemer og kvindespørgsmål. Dernæst er der gjort rede for hvorledes de centrale teoretiske indfaldsvinkler i analyserne i arbejdsnotaterne fra Lavindkomstkommissionens sekretariat kommer til at danne et klart alternativ til det traditionelle kvindesyn.